Giriş

Hamd ü senâ insanlara hayrı emredip selîm akıllarını irşat eden Risâletpenah (s.a.v)'ı bizlere gönderen Allah Teâlâ ve Tekaddes Hazretlerine (c.c) olsun. Salât ü selâm ise insanların en hayırlısı, Efdalu'l-halâik Efendimiz (s.a.v)'e olsun. Ulema, peygamberlerin varisleridir. Peygamberlerin en önemli vazifesi ise hiç şüphesiz ki insanlara Allah Teâlâ'nın emir ve nehiylerini aktarmak, tebliğ etmektir. O halde ulemanın da en büyük vazifesi -keza hiç şüphe yok ki- Allah Teâlâ'nın emir ve yasaklarını insanlara öğretmek ve ihtiyaçları doğrultusunda yeni meselelerde Allah Teâlâ'nın rızasına isabet ettiği ümidiyle içtihatta bulunmaktır. Ulema her ne kadar peygamber varisi olsa da peygamber değildirler. Peygamberler, ulemanın aksine Allah Teâlâ'nın ahkamını insanlara ulaştırırken vahiy alırlar. Nitekim ayet-i kerimede de buyrulduğu üzere "O, hevadan söz söylemez. O başka değil, ancak bir vahiydir, vahyolunuverir." (Necm 3-4). Ulema ise bu noktada dakik nazarlar yapmak zorundadır. Zira murâd-ı ilâhîye vahiy yoluyla ulaşması mümkün değildir. Onlar için nazarı keskinleştirmekten başka yol söz konusu değildir. Nazarı keskinleştirmek ve aklı selîm kılıp irşat edebilmek ise mantık ile mümkündür.

Enfâl 23. Ayetin Tefsiri

□□□□□□□ □□□□ □□□□ □□□□ □□□ □□□ :□□□□□□

□□□□□□ □□□□□□ □□□ :□□□□□□

□□□□□□ □□□□ □□□□ □□□□ □□□ □□□ :□□□□□□□

Küçük Öncül (i): Eğer Allah Teâlâ onlarda bir hayır bilse idi elbette onları işittirirdi.

Büyük Öncül (ii): Ve eğer işittirecek olsaydı elbette onlar yine dönerlerdi.

Netice (iii): Eğer Allah Teala onlarda bir hayır bilseydi onlar yine dönerlerdi.

İşkal: Bu kıyasın neticesi ise imkansızdır. Nitekim Allah Teâlâ bu kimselerde hayır bilseydi onların yüz çevirmemeleri gerekirdi. Halbuki bu kimseler yüz çevirmiştir. O halde Allah Teâlâ'nın onlarda hayır bilmemiş olması gerekmektedir. Hayır bildiği halde bu kimselerin yüz çevirecek olması ise netice olarak lazım gelmektedir. Bu durumda Allah Teâlâ'nın bilgisi -hâşâ- cehalet olmuştur ki bu da imkânsızdır.

Mezkûr problem etrafında daha evvel İbn Hişâm en-Nahvî el-Mantıkî'nin yaklaşımını incelemiştik. Bu yazımızda ise Sa'du'l-Milleti ve'd-Dîn Sadeddin Teftâzânî'nin yaklaşımını ele alacağız. Teftâzânî bu işkali farklı noktalardan eleştiriye tabi tutar:

1. Teftâzânî'nin ilk itirazı kıyas oluşturduğu söylenen iki önermenin de mühmele olduğu yönündedir. Mühmeleler ise cüz'îye kuvvetindedir. Bu ise mezkûr kıyas için sorun teşkil etmektedir. Nitekim birinci şeklin şartlarından birisi de büyük öncülün külliye olmasıdır. Dolayısıyla da birinci şekilde kurulduğu zannedilen ayât-ı celile muhali istilzam etmeyecektir.
2. Teftâzânî'nin ikinci cevabı ise (1)'in kabul edilmesi takdirinde dahi kıyasın herhangi bir netice vermeyeceği yönündedir. Zira şartlı önermelerden kurulu bir kıyasın netice verebilmesi için öncüllerin her ikisinin de lüzûmiye önermeler olması gerekmektedir. Zira önermeler lüzumiye olmadığı kıyastaki taraflar birbirleriyle varlıkta sadece tesadüf etmiş bulunacaktır. Bu ise kıyasın suret itibariyle bir netice vermesi noktasında engel teşkil edecektir. Öte yandan Teftâzânî'nin bu itirazı eleştiriye açıktır. Nitekim ilgili mahalde de tartışıldığı üzere kimi mantıkçılar ittifâkiye şartlı önermelerden de kıyas kurulabileceğini kabul eder. Mezkûr itiraz ancak bu haliyle ancak ittifâkiye şartlı önermelerden kıyas kurulmasını reddedenler için makbuldir.
3. Üçüncü cevap ise (1) ve (2) cevaplarının kabulü takdirinde dahi neticenin imkansızlığının kabul edilmeyeceğine dairdir. Buna göre ilk iki itiraz kıyasın gerekli şartları sağlamadığına yönelik iken Teftâzânî bu aşamada ise kıyasın şartları sağladığı takdirde dahi imkânsız bir netice vermeyeceğini savunur. Hatırlanacağı üzere netice "Allah Teâlâ o kimselerde hayır bilselerdi o kimseler dönüp gitmezlerdi" olarak takrir edilmişti. Teftâzânî'nin bu itirazına göre mezkûr neticede herhangi bir imkânsızlık söz konusu değildir. Zira bu kimselerde herhangi bir hayır bulunmadığından dolayı Allah Teâlâ'nın bu kimselerde bir hayır bilmesi de imkansızdır. Bir imkânsız ise bir başkasını gerektirebilir. Dolayısıyla netice imkânsız değildir. İmkânsızlık neticedeki hükümde değil hükmün taraflarında ortaya çıkmıştır.Ancak Teftâzânî'nin vermiş olduğu bu cevap da eleştiriye açıktır. Nitekim bir imkansızın bir

diğerini gerektirmesi imkansızların birinin diğerinin neticesi olduğu durumlarda, yani aralarında telâzumun bulunduğu durumlarda geçerlidir. Halbuki zikri geçen neticede böyle bir şey söz konusu değildir. Allah Teâlâ'nın bu kimselere vahyi işittirmesinin imkânsız oluşu bu kimselerin yüz çevirmesi gibi bir şeyi gerekli kılmamaktadır. Dolayısıyla imkansızın bir diğer imkansızı gerektirebiliyor oluşu herhangi iki imkânsız arasında tatbik edilebilecek bir hadise olmadığından bu cevabın tartışmaya açık olduğu söylenebilir.

4. Teftâzânî ilk üç itirazı makbul görmez. Zira kıyası kuran kemâl sahibi Allah Teâlâ'dır ve her şeyi bilen Zât kıyasın şartlarında hata yapmayacaktır. Dolayısıyla Teftâzânî'ye göre çözüm kıyası reddetmekte değildir. Teftâzânî zikretmiş olduğu dördüncü itirazda "□□" in fasih kullanımına odaklanır. Buna göre mezkûr edat Arapça'da asaleten iktirânî kıyasta değil istisnâî kıyasta kullanılmaktadır. İstisnâî kıyasta kullanıldığında ise tâlî'deki önermenin nakizinin istisna edilmesi anlamına gelir. Bu yüzden "□□" in kullanıldığı yerlerde ayrıyeten bir kıyas zikredilmez. Zira mezkûr kelimenin kullanımı bu anlamı gerekli kılmaktadır. Buna göre ilk önerme şu kıyası gerektirmektedir:

Küçük öncül (a): Eğer Allah Teâlâ onlarda bir hayır bilse idi elbette onları işittirirdi.

Büyük öncül (b): Ancak onlara işitirmemiştir.

Netice (c): Öyleyse Allah Teâlâ onlarda herhangi bir hayır bilmemiştir.

Buna bir diğer örnek olarak Enbiya Suresi 22. Ayet-i kerimesi örnek olarak gösterilebilir. Buna göre ayet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır: "Eğer o ikisinde (gökler ile yerde) Allah'tan başka ilâhlar olsa idi elbette ikisi de fesada uğramış olurdu." Ulema bu noktada şöyle bir istisnâî kıyasın olduğunu söylemektedir:

Küçük öncül (a): Eğer o ikisinde (gökler ile yerde) Allah'tan başka ilâhlar olsa idi elbette ikisi de fesada uğramış olurdu.

Büyük öncül (b): Ancak ikisi de fesada uğramamıştır.

Netice (c): Öyleyse o ikisinde Allah’tan başka ilah yoktur.

Teftâzânî böylelikle Enfâl 23’te yer alan iki önermenin zahir itibariyle kıyasmış vehmi verse de aslında iki farklı kelamın olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla da Tefâzânî müşkil görünen kıyası iptal etmiş ve önermeler arasındaki bağı ilk önermeyi bir kıyas, ikinci önermeyi ise ayrı bir cümle olarak takrir ederek kopartmıştır. Böylelikle Allah Teâlâ’nın kelamında şartlarını sağlamayan bir kıyasın varlığı da iddia edilmemiş olacaktır.

İkinci önermede ise “□□” in kullanımı ilkine nazaran farklıdır. Buna göre “□□” tıpkı “□□ □□ □□□ □□ □□□□ □□□” hadis-i şerîfinde de olduğu üzere “Allah’tan korkmasaydı dahi isyan etmezdi. Öyleyse korktuğu bu halde nasıl isyan etsin?” anlamını sağlar. Yani ikinci önerme “Allah Teâlâ onlara vahyi işittirseydi dahi bunlar dönerlerdi. O halde işittirmediği bu durumda nasıl dönmezler?” anlamına gelmektedir.

Teftâzânî meseleye dair son olarak ise ikinci önermede de, ilk önermede olduğu üzere, “□□”in lügatteki asıl manası ile kullanılmış olmasını teklif eder. Buna göre dönüp gitmenin olmaması işittirmenin olmaması sebebiyledir. Nitekim dönüp gitmek, bir şeyden yüz çevirmek ve ona boyun eğmemek anlamına gelir. Eğer işittirme olmasa idi boyun eğmeme, yüz çevirme ve dolayısıyla da dönüp gitme de söz konusu olmayacaktı:

Küçük öncül (a): Eğer işittirecek olsaydı elbette onlar yine dönüp giderlerdi.

Büyük öncül (b): Ancak onlar dönüp gitmemiştir.

Netice (c): Öyleyse Allah Teâlâ onlarda herhangi bir şey işittirmemiştir.

Ancak bu durumda olası bir itiraz tebellür eder: İlk önermede “□□”in ifade ettiği anlama göre mezkûr kimselerde herhangi bir hayrın bulunmaması gerekirdi. Halbuki Teftâzânî’nin zikretmiş olduğu bu son teklife göre mezkûr kimseler dönüp gitmemiştir. Dönüp gitmemek ise hayırlı bir şeydir. Dolayısıyla “□□”i bu anlamıyla almak ilk önerme ile çelişecektir. Teftâzânî buna cevaben, işittirmenin son bulması sebebiyle dönüp gitmemenin hayır

olmadığını, hayrın ancak işitme ve akabinde gelen boyun eğme ile mümkün olduğunu söyler. Nitekim müslümanları öldürmeye gücü yetmeyen bir kimsenin müslümanları öldürmemesi hayır olarak isimlendirilmez.